

ПРОФЕСОР РОМАН ГРОМ'ЯК: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ЕПОХИ

Мар'яна Лановик,

доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, m-z@ukr.net

Зоряна Лановик,

доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, m-z@ukr.net

Епоха, в яку жив і творив професор Роман Гром'як, була «переломною» у всіх можливих сенсах цього слова. І не лише тому, що означувалась «зламом» століть, більше того – тисячоліть. Це був час великих змін на світовій карті, великих змін у науково-культурному поступі, великих змін у людській свідомості. В українському просторі ці зміни посилювались низкою потрясінь, що накладали свій відбиток на сприйняття дійсності: післявоєнні голод і лихоліття, терор сталінізму, жорстокість тоталітарної системи, часи застою і безвиході (теж позначені резонансними репресіями, особливо проти інтелігенції), Афганська війна, путч, ГКЧП, боротьба за Референдум, що мав утвердити незалежність України. Розпад великої квазідержави СРСР змушував по-новому відшукувати рівновагу і окремих людей, і спільнот, і націй. «Залізна завіса», що відділяла нас від світу, рухнула, відкриваючи нові можливості. Разом із тим, в Україну звідусіль ринули потоки інформації – ідеологічної, наукової, світоглядної, яку теж треба було осмислювати і окремим особистостям, і спільнотам.

Український ідейно-науковий простір тієї епохи чітко ділиться на два періоди – «до» та «після» падіння радянської імперії. Ці періоди у багатьох сенсах цілком полярні – і у ставленні до свободи, і у ставленні до особистості, і щодо картини світу. В умовах радянської дійсності була єдина визначена шкала цінностей – обрана і задана раз і назавжди, де люди, спільноти і нації позбавлені свободи, у тому числі й свободи вибору. З іншого боку, після розпаду СРСР здобутки закордонних осередків, зокрема й наукових досягнень стали доступними в Україні у той час, коли у світі назріла важка криза, зумовлена

засиллям нездоланного індивідуалізму, помноженим на ситуацію епохи деконструктивізму, марковану нівелюванням авторитетів, розпадом значень, ризоматичністю сенсів, хаотичністю смислів, випадковістю можливостей, алеаторикою дій і правил, конфліктом інтерпретацій.

Якщо мисляча людина хотіла залишатись особистістю, то в обох випадках: у першому – щоби не злитися з сірою, безликою, «совдепівською» масою; у другому – щоби не загубитися в хаосі уламків чужих культур, ідеологій і вчень – без осмислення справжніх орієнтирів це завдання ставало невіддільним. Ця настанова на неминущі цінності давала змогу особистості, не зважаючи ні на що, залишатися людиною мислячою, філософічною, цілісною.

Таким був професор Роман Гром'як. Його наукові й публіцистичні праці датовані періодом від 60-х років минулого століття, тобто часу відносної відлиги, коли паростки індивідуальних поглядів могли проступати крізь риштування відцензурованих книг, і до першого десятку років нового тисячоліття, коли цензором було хіба власне сумління. Не дивлячись на ті зміни, яких упродовж останніх десятиліть зазнала наукова парадигма, ключові постулати вченого залишалися незмінними. Вважаючи непроминальні цінності основою людського буття, що задає спрямованість людській діяльності, він з-поміж інших критеріїв, вирізняв дві дихотомії прекрасне – потворне та добро – зло.

Розробка проблем, пов'язаних з ідеєю прекрасного, передусім впливала з того, що професор Гром'як у своїй «першій професійній іпостасі» був філософом-естетиком [10]. Естетика поставала ключовою домінантою його наукового мислення. У першій вагомій монографії «Естетика і критика», він осмислював такі центральні концепти, як *естетична свідомість*, *естетичний смак*, *естетична оцінка*. Подібні ідеї не полишали Романа Теодоровича упродовж усієї діяльності, знайшовши найширше оприявлення у його засадничій праці «Естетика Шевченка».

Формування Шевченкового ідеалу краси аналізується крізь призму тогочасного стану європейських естетичних вчень, де прекрасне в його сутності розглядалося як «чуттєво досконалий прояв вагової істини вільною діяльністю

моральних сил генія», як «откровення чи відблиск найдосконалішого буття» [3, 12], «присутністю всемогутнього Творця Всесвіту у всьому видимому і невидимому світі» [3, 40]; у Шевченковому трактуванні, в його роздумах постає як «піднесене», «святе» і «божественне» [3, 20]; а краса слова – дар Божий, розуміння якого досягається суголосністю душ. Відтак, учений осмислював естетичні ідеї, закорінені у національну міфологію та біблійну образність, а також розглядав принципи конструювання естетичних феноменів, їхні культурологічні виміри. Прийнятність різних модальностей і типів мислення, виявлялася у прихильності професора до рецептивного методу, який допускав плюралізм у способах філософствування та інтерпретації, породжував толерантність до чужих поглядів. Цей закон рецептивної критики стане провідним у його працях останніх десятиліть [Див.: 9].

Друга дихотомія – «добро – зло» осмислювалася крізь проблеми, пов'язані зі сферою моралі та відповідальності. У його ранніх статтях читаємо постулати про те, що «моральні принципи, норми і правила, складаючись впродовж тисячоліть, стали згустками досвіду людини, який регулює її стосунки з суспільством. ... Громадська думка та совість людини є «вартовими», які стоять на сторожі моралі» [2, 162].

Ще однією складовою ціннісної парадигми постає ідея свободи людської особистості як домінанта, що становить абсолютний ідеал. Центральною у монографії «Громадянськість і професіоналізм» постає ідея про зв'язок ціннісної шкали з відповідальністю; наголошується, що «Відповідальність виступає немовби зворотною стороною свободи» [1, 9]. Тут же висловлена смілива як на середину 80-х років думка про конфлікт між вільною людиною та несправедливими законами держави: «Вільна людина не хоче неволити себе такими законами і конфліктує з суспільством соціальної несправедливості» [1, 10].

Як вказував Роман Гром'як, «Шкала цінностей критика все-таки «намагнічена» потребами національної культури, історичним статусом народу (нації), який, вбираючи елементи інонаціональних культур, вносить щось своє у

світову цивілізовану скарбницю» [5, 222]. Мужньо сказане слово митця чи критика у несприятливих обставинах теж вимагають вольового акту, що виростає із проблеми вибору: «Єдність і взаємозумовленість добра, краси і правди є потужним стимулом до чесного самовідданого служіння мистецтву, народу, майбутньому. А пошук без мужності і відповідальності за його наслідки неможливий» [1, 20]. Так проголошував професор усередині 80-х, коли наближалися роки, що вимагали граничної мужності і гостро поставала проблема вибору. Ці ідеї підтверджував детальними описами наслідків інститутів цензури, аналізом документів каральних висновків про діяльність «неблагонадійних» упродовж XVIII – XIX століть, розвідками про боротьбу української еліти за утвердження власної національної культури у ті часи, коли «політика вторгалася в критику, естетика поступалася перед політикою» [1, 37]. Тоді таким світочам, як Костомаров, Куліш, Грабовський, Панас Мирний, Нечуй-Левицький, Драгоманов, Леся Українка, Стефаник, Коцюбинський, Франко та багатьом іншим, доводилось «брати на себе не тільки моральну, а й політичну відповідальність», адже це було «почуття відповідальності за долю національної літератури» [1, 42].

Цей імператив позначався на формуванні того естетичного кодексу, що став осердям наукових поглядів професора. Уроки історії літературної критики в Україні він з'ясовував «з точки зору її історичної ролі і відповідальності» [1, 77]. Вчений у своїх працях означував царину мистецтва і критики як приховану ідеологічну трибуну періодів цензур та заборон. А про наслідки емських та валуєвських указів, московської цензурної машини, про судово-експертні документи розправи над членами Кирило-Мефодіївського братства у ті часи писав ретельно, з докладним вивченням архівних документів; у підтексті прочитувалася паралельна дійсність XX століття. У цьому теж проявлялася його свобода вибору тем і проблем для осмислення. Тому навіть сміливі думки про корифеїв українського розвою – Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка, Лесю Українку, В. Стефаника – поступаються місцем перед науковою розвідкою про духовний світ Григорія Сковороди (з його ідеями кордоцентризму, видимою і

невидимою природою всього суцього, божественної краси), датованою 1975 р., або ж розлогим екскурсом про незаконність звинувачень проти репресованого Євгена Плужника, датованим 1986 роком. «Феномен Плужника» він означував як «голос пораненого серця», а драму поета – як «цілющу можливість трагедійного очищення». Як писав вчений, творчість Є. Плужника і йому подібних – «це воістину рухома естетика» [1, 127].

То був початок до розгорнутого осмислення репресованих та затаврованих українських талантів – Богдана Лепкого, Юліана Опільського, Уласа Самчука, Бориса Харчука та багатьох інших, виданню творів і дослідженню творчості яких Роман Гром'як присвятив останні десятиліття своєї праці. Однак, вже у далекі 70-ті рр. він пов'язував діяльність таких митців та критиків з їх моральним образом, розуміючи, що ці люди несуть відповідальність за свої вчинки і за ті ідеї, які поширюють у суспільстві. Подібні думки стосувалися й критики, яку літературознавець включав у сферу моральної орієнтації і називав «совістю мистецтва» [1, 4].

Його постулат про самовіддане служіння народу прочитується й у культурно-національному ключі: «Талант як соціальне явище – міра відповідальності... Талановитому митцеві вистачить сили пережити не тільки поразку, а й досаду, коли критика не зрозуміла його... Правда керує його вчинками і порухами душі... Тільки на основі морально виваженої правди можна творити і сприймати красу, продовжувати добро. Збагнути ж і відчутти красу, органічність, правдивість поезії можна тільки на основі високих морально-естетичних вимог як до художньої творчості і її поцінування, так і до себе як особи, що творить і оцінює» [2, 184]. Це – цитата з того ж 1975 року. Звісно ж, говорячи про талановитих митців, яких «не зрозуміла критика», які «зазнали поразки», але не-могли діяти по-іншому, бо керувалися власними законами свободи і правди, вчений не мав на увазі непоцінованих «трубадурів імперії». Очевидно ж, його хвилювала доля тих, хто не міг мовчати і обирав мистецтво як рупор власних поглядів. Він завжди брав за приклад високі зразки українських корифеїв культури, науки, суспільно-історичного поступу. Кожне їхнє кредо

приміряв на власне життя, як-от слова О. Ольжича: «Нам сьогодні так само, як упродовж цілих століть, залишається лише моральна сила та постава»; «Тільки велика ідея і велика віра творять життя» [7, 329].

Роман Гром'як у своєму житті пережив часи великих змін і потрясінь – культурних, ідеологічних, особистісних. Усвідомив нелегку правду життя: «Одвічна колізія між духом творення і духом руйнації триває» [7, 331]. Він чітко окреслив власне бачення того, які виклики постали перед сучасністю і те, як їх можна досягнути і відповісти на них: «...Маємо тепер не взагалі «кризу» знання, не «кризу і занепад літературознавства», а – докорінну трансформацію інтелектуальної картини світу... А цей феномен неможливий без альфи та омеги спілкування всього суцього – передусім людських спільнот, їх авангарду – інтелектуальних еліт, тобто без сприймання... В особистій історії індивіда, в кар'єрі вченого, наукової школи, національної самоідентифікації, пріоритетної концепції регіонального чи світового розголосу – скрізь, але в різний час оприсутнюється й оприявнюється спадкоємність поколінь, співробітництво особистостей, координація діяльності і взаємозбагачення тим, що ми засвоїли, освоїли чи самостійно спродукували, не забравши з собою у небуття» [8, 350-351].

Для Романа Теодоровича до кінця було важливим залишити спадок нащадкам, намітити шляхи подолання майбутніх ймовірних криз і деструкцій, зберегти надбання і передання поколінь у культурі та науці.

Література

1. Гром'як Р. Громадянськість і професіоналізм (Соціальна відповідальність критики): Літературно-критичний нарис. Київ: Радянський письменник, 1986. 204 с.
2. Гром'як Р. Естетика і критика. Філософсько-естетичні проблеми художньої критики. Київ: Мистецтво, 1975. 224 с.
3. Гром'як Р. Естетика Шевченка. Тернопіль, «Просвіта», 2002. 52 с.

4. Гром'як Р. Зміна і співіснування літературознавчих парадигм. Гром'як Р. *Орієнтації. Розмисли. Дискурси*. 1997 – 2007. Тернопіль: Джура, 2007. С. 343-357.

5. Гром'як Р. Іван Франко і проблема формування національної свідомості в процесі українсько-польських стосунків. Гром'як Р. *Давнє і сучасне*. Вибрані статті з літературознавства. Тернопіль: Лілея, 1997. С. 217-228.

6. Гром'як Р. Інтелігенція і національне відродження України (Доповідь на обласному форумі інтелігенції Тернопільщини 19 жовтня 1991). Гром'як Р. *Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця*. Тернопіль: Джура, 2009. С. 286-294.

7. Гром'як Р. Ольжичева концепція формування національної свідомості. Гром'як Р. *Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця*. Тернопіль: Джура, 2009. С. 325-331.

8. Гром'як Р. Феноменологія естетики Івана Франка. Гром'як Р. *Орієнтації. Розмисли. Дискурси*. 1997–2007. Тернопіль: Джура, 2007. С. 174-205.

9. Лановик М., Лановик З. Аксиологічні доміанти наукового світогляду професора Романа Гром'яка. *Слово і Час*. 2017. № 17. С. 64-72.

10. Лановик М., Лановик З. *Memorabilia. Вермени доли. Спогади про Романа Гром'яка* / упоряд. З.Лановик, М.Лановик. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2016. С. 539-558.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК У КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ РОМАНА ГРОМ'ЯКА

Світлана Бородіца,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, boroditsa_s@ukr.net

«Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття)» (1999) Романа Гром'яка – академічна й концептуальна праця в царині сучасної літературознавчої думки. Її основна перевага – естетичний